

ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИ ИЖОДИ

И.Мурадов

АННОТАЦИЯ

Шарқнинг буюк мутафаккирлари Ал Хоразмий, Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Абу Райхон Беруний, Махмуд КошҒарий, Юсуф Хос Хожиб, Ахмад Югнакий, Амир Темур, Улугбек, Алишер Навоий, Абдурахмон Жомий, Захириддин Мухаммад Бобур, Хайдар Хоразмий, Хофиз Хоразмий каби буюк сиймолар миллатимизнинг ифтихорлари эканлигини билишимиз зарур. Уларнинг асарларда инсонни улуглаш, адолат, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, халқпарварлик, мардлик, сахийлик, камтарлик, ростгуйлик, дустлик, олижаноблик, мурувватлилик, одоб-ахлоқ, илм-маърифат гоёлари илгари сурилган.

АННОТАЦИЯ

Великие мыслители Востока - Аль Хорезми, Абу Наср Фараби, Ибн Сина, Абу Райхан Беруни, Махмуд Кошғари, Юсуф Хос Хаджиб, Ахмад Югнаки, Амир Темур, Улугбек, Алишер Навои, Абдурахман Джами, Захириддин Мухаммад Бобур, Хайдар Хоразми, Хафиз Хорезми. надо знать, что великие деятели являются гордостью нашей нации. В их произведениях воплощены идеалы прославления человека, справедливости, патриотизма, трудолюбия, патриотизма, мужества, великодушия, смирения, честности, дружбы, благородства, доброты, порядочность и знания выдвигаются на первый план.

Шарқнинг буюк мутафаккирлари Ал Хоразмий, Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Абу Райхон Беруний, Махмуд КошҒарий, Юсуф Хос Хожиб, Ахмад Югнакий, Амир Темур, Улугбек, Алишер Навоий, Абдурахмон Жомий, Захириддин Мухаммад Бобур, Хайдар Хоразмий, Хофиз Хоразмий каби буюк сиймолар миллатимизнинг ифтихорлари ҳамда фанга қўшган ҳиссаларнинг қай даражада эканлигини билишимиз зарур.

Ал Хоразмийнинг асарларда инсонни улуглаш, адолат, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, халқпарварлик, мардлик, сахийлик, камтарлик, ростгуйлик, дустлик, олижаноблик, мурувватлилик, одоб-ахлоқ, илм-маърифат Гоёлари илгари сурилган. **Мухаммад Мусо ал – Хоразмий кашфиёти.** Ўнлик позицион ҳисоблаш тизимини, нол белгиси ва қўтблар координацияларини, алгоритми ва алгебра тушунчаларини дунёга биринчи бўлиб, илм-фан соҳасига жорий этди.

Тўққиз белгидан иборат ҳинд рақами ёрдамида чексиз миқдорларни қайд этувчи ва уни осонлик билан ифодаловчи санок системасини кашф этди. “0”нинг кашф этилиши инсоният илмий тафаккурининг беқиёс улкан ютуғи. “Ҳисоб ал – Ҳинд” китобида энг муҳим 6 арифметик амаллар: қўшиш, айриш, қўпайтириш, бўлиш, даражага қўпайтириш ва квадрат илдиз чиқариш кабилар ишлаб чиқиб, уларнинг услуб ва қонуниятларини ва алгебра фанини кашф этди. Натижада “Алгоритм” ва “Алгебра” каби замонавий илмий атамалар унинг номи билан абадийлаштирилди. Шарқ ва Ғарбда Хоразмийдаври деб ном олди. [1]

Аҳмад Фарғоний кашфиёти. Оламнинг тузилиши, ер ўлчови, сайёрамизнинг шарсимон кўринишга эга эканлиги ҳақида дастлабки маълумотларни илгари сурди. Колумб, Магеллан каби саёҳатчиларнинг кашфиётлари учун асос солди. Устурлаб назариясини ишлаб чиқди. Бу асбоб Нил дарёсида “Ниломер” деган, қўп асрлар давомида сув сатҳини ўлчайдиган асосий восита сифатида хизмат қилиб келган машҳур иншоотни яратди. “Астрономия асослари ҳақидаги китоб” фундаментал асарда бу кашфиётлар илмий асбоблар берилди. 16-асрда Ойдаги кратерлардан бирига унинг номи берилган.

Абу Наср Форобий кашфиёти. Турли фанларга доир фундаментал асарлар яратди. Антик Ғарб мутафаккирларининг (Аристотель ва бошқалар) асарларини таржима қилиб, уларга шарҳ берди, ривожлантирди. Натижада Форобий “Ал-муаллиму соний” (“Иккинчи муаллим”) ва “Шарҳ Аристотели” номига сазовор бўлди. У билишнинг рационал (ақлий) методини асослаб берди. “Фозил одамлар шарҳи ҳақида”ги рисоласида кишилик жамиятини қиёсий – мантиқий изоҳлади.

Абу Наср Форобий «Фозил одамлар шахри», «Бахт саодатга эришув тугрисида», «Ихсо - ал-улум», «Илмларнинг келиб чиқиши», «Ақл маънолари тугрисида», «Мукамал таълим ҳақида рисола» каби асарларида ижтимоий-тарбиявий карашлари ифодалаган. Форобий «максадга мувофиқ амалга оширилган таълим-тарбия - инсонни ҳам ақлий, ҳам ахлокий жихатдан камолга етказди, хусусан, инсон табиат ва жамият қонун-қоидаларини тугри билиб олади ва ҳаётда тугри йул тутди, бошқалар билан тугри муносабатда булади», деб айтади. «Бундай инсон, -деб ёзган эди Форобий, - инсоний баркамол-ликнинг олий соҳиби ва бахт саодат буладиган хатти-харакатни билладиган зотдир».

Абу Али Ибн Сино кашфиёти. Тиббиёт, фалсафа мантик, кимё, физика, астрономия, математика, адабиёт, тилшунослик соҳаларида катта кашфиётларни амалга оширди. “Тиб қонунлари” бебаҳо фундаментал асарини яратди. XV асрда Европада бу китоб Европанинг етакчи университетларида (ҳозирда ҳам) 500 йил тиббиёт илми асари ўқитиб келинган.

“Медицина”, “Соғлом турмуш тарзи” тушунчалари унинг номи биланбоғланган. Унинг илмий кашфиёти дунё тараққиётининг инсонпарварлик руҳида, маънавий ривожланишга таъсир ўтказди. Инсон қобилиятини ижтимоий муносабатлар доирасида раванқ топтирди. Ибн Сино Шарқда “Шайхур – раис” – “Олимлар олими” деб ном олди.

Абу Али ибн Сино камолотга эришишнинг биринчи мезони саналган маърифатни эгаллашга даъват этади. Зеро, маърифатли киши жасур, улимдан ҳам куркмайдиган, факат хақиқатни билиш учун ҳаракат қиладиган булади, дейди Ибн Сино. Билимсиз кишилар жохил булади, улар хақиқатни била олмайдилар, деб уларни етук булмаган кишилар қаторига қушади. Бундай кишилардан илмий фикрларни сир тутиш кераклигини таъкидлайди.

У хақиқатни билиш учун билимга эга бўлиш кераклиги, лекин ҳар қандай билим ҳам хақиқатга олиб келмаслиги, инсон уз билимининг хақиқийлигини билиши учун мантиқни ҳам билиши зарурлигини уқтиради. Ибн Синонинг таълим методлари хақидаги таълимоти асосида ҳам билимларни эгаллашда мантиқий тафаккур, шахсий қузатиш ва тажрибаларга таяниш керак, деган гоё ётади.

Ибн Сино таълимотида билишда қайси методлардан фойдаланилмасин - у оғзаки ифодами, билимларни тушунтиришми, турли қуринишдаги суҳбатми, тажрибаларми, бари-бир талабада хақиқий билим ҳосил қилиш мустақил, мантиқий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, олган билимларини амалиётга татбиқ эта олиш қобилиятини таркиб топтириш асосий мақсад булган.

Ибн Сино она алласининг тарбиявий аҳамиятини қуйидагича таърифлайди: «Бола-нинг талабини қондирмоқ учун унга икки нарсани қулламоқ керак. Бири - болани секин-секин тебратинг, иккинчиси уни уқлатиш учун одат бўлиб қолган мусика - аллалашдир. Шу иккисини қабул қилиш миқдорига қараб болаларнинг танаси билан бадан тарбияга ва руҳияти билан мусикага булган истеъдоди ҳосил қилинади».[2]

Абу Райҳон Беруний кашфиёти. Денгиз назариясини яратди. Ернинг шарсимон глобусини яратиш юзасидан ўзига хос янги ғоясини барпо этди. Колумб саёҳатидан 500 йил олдин Тинч ва Атлантика океанлари қеладиган мавжудларни асослади. XI аср “Беруний асри” деб ном олди. Беруний ортида қитъа мавжудлиги ҳақида гапирди. Минераллар таснифи ва уларнинг пайдо бўлиш назариясини ишлаб чиқди. Геодезия фанига асос солди. Инсон муҳитда вужудга қарбда “Алибарон” номи билан машҳур. “Ҳиндистон” (1030) асарида ҳинд халқининг X асргача бўлган этномаданий келиб чиқиш, урф – одатлари, дини, қадриятларини илк бор баён этди.

Абу Райхон Берунийнинг таъкидлашича, инсон ақл сохиби эканлиги билан хайвондан фаркланади. Бу фарк инсоннинг жамиятдаги турфа эҳтиёжлари билан изоҳланади. Мазкур эҳтиёжлар энг аввало ундан «яширинган нарсани билишга» интилишда ва келажакда буладиганини куриб куйишда, нимани халокатга кетаётган булса, олдиндан хозирланиб, олдини олиш имкониятига эга булишда кузга ташланади». Абу Райхон Беруний ахлоқликнинг ижтимоий мезони сифатида инсон ҳаётида меҳнатнинг ахамиятини шундай таъкидлайди: «Бахтсизликдан, жохилликдан кутулиш учун меҳнат килиш зарур».[3]

Мирзо Улуғбек кашфиёти. “Зиж жадиди Кўрагоний” асарини ёзиб, ўрта асрда астрономик жадвал яратди. Астрономик жадвалида 1018 та юлдузнинг ҳолати ва жойлашувини баён қилди. Бу XV аср давомида яратилган биринчи янги каталог эди. Ал-заковат, фаросат, фаҳм каби инсоний қувват ҳосил қилиш ҳар бир инсоннинг истак – хоҳиши, эҳтиётга бориб тақалишини ҳамда улардан турли мақсадларда фойдаланишини асослаб берди.

Ал-Коший (Улуғбекнинг шогирди) кашфиёти. Биринчи бўлиб ўнлик касрларни илмий истеъмолга жорий этди. Эркин даражалар илдизларининг изчил яқинлашиб бориши ва уларни топиш методларини ишлаб чиқди.

.У жамиятда ҳар бир кишининг тутган урнига тухталар экан, инсонни уз ортидан яхши ном колдиришга ҳамда ёшларни фурсатни бой бермасдан илму-хунар урганишга чакиради.

Жаҳон отин Увайсийнинг маърифий фаолиятида аёллар саводхонлигини ошириш, ақлий тарбия масалаларига алоҳида урин берилган, У уз даврининг ёш толибаларига ҳаётга муҳаббат туйгуларини сингдириб борган, тез фикрлаш, чиройли сузлаш ва бошқа тарбия воситалари билан боглик булган чистон-топишмок усулларни яратишни ургатган. Шунинг учун ҳам Увайсий ижодий меросини урганиш ва уни хозирги давр миллий таълим-тарбия тизими мазмунига киритиш муҳим аҳамиятга эга.[4]

Шундай килиб, инсон ва уни тарбиялаш масалалари Шарк мутафаккирлари ва алломалари уз асарларида инсоннинг билим олиши, хунар эгаллаши, ундаги юксак маънавий-ахлоқий сифатларни улуглайдилар ва шундай фазилатларга Жалолиддин Давонийнинг «Педагогик карашларида ақлий тарбия ва билимларни эгаллаш масалалари муҳим уринни эгаллайди. Болаларга билим беришни ёшлиқдан бошлаш зарурлигини таъкидлайди. Давоний инсон ақлининг кудратига, унинг ижтимоий ходисаларни билишига, ақл илохий улуг бир неъмат, хақиқат мезони эканлигига ишонади. Чунки инсон ақл ёрдамида уз хатти-харакати, фаолиятини бошқаради».

Захириддин Муҳаммад Бобур асарларида Ватан ишки, ватанпарварлик гоёлари етакчилик килади. Бобурни дунёга танитган асари унинг

«Бобурномаси»дир. Асарнинг камрови жуда кенг, мазмуни мукаммал. Бобур уз карашларида оила тарбияси масалаларига ҳам эътибор қаратади. У оилада онгли холда каттиқкуллик билан болаларнинг тартибли, интизомли, онгли булишларини талаб этади.

Ахмад Югнакийнинг «Хибатул-хакойик» асарининг бош гоёси маънавият ва маърифат, шахс таълим ва тарбияси масаласидир. Асарнинг «Илм манфаати, жаҳолатнинг зарари хакида» деб аталган биринчи булимида «Билим билан саодат йули очилади, шунга кура илмли бул, бахт йулини изла. Билимли киши (киммат) баҳолик динордир, илмсиз, жоҳил киши кимматсиз мевадир. Билимли киши билан билимсиз одамга қачон тенг булади, билимли хотин эр кишидир, билимсиз эркак хотин кишидир» деб илм, илм кишиларини кукга кутаради.

Гайдар Хоразмий асарларида одоб-ахлоқ масалаларига алоҳида урин берилган. У ёш авлодни хар томонлама етук инсон булишга чакиради, хатто бу фикрини шахзодалар, замон хукмдорларига ҳам дадиллик билан уктирадиэга булишга барчани чорлайдилар.

Ана шу вазифани муваффақиятли амалга ошириш зарурияти хар бир педагогдан таъ-лим ва тарбия жараёнида байрам тадбирлари, тарбия соатларида ушбу меросдан унумли ва уринли фойдаланишни такозо этади.[5]

Юкоридаги талабларни амалга ошириш учун куйидагилар тавсия килинади:

1. Олий таълим фан ва инновациялар вазирлиги, илмий тадқиқот институтлари ходимлари, университет, институт педагоглари томонидан Шарк мутафаккирлари ва алломаларининг илмий меросларидан таълим-тарбия жараёнида фойдаланишга оид мультимедиали методик кулланмалар яратиш ва амалиётга жорий этилишини таъминлаш.

2. Укув дастурлари, дарсликлари ва укув кулланмалари мазмунида, шунингдек, олийгоҳларнинг маънавий-маърифий ишлар буйича декан уринбосарлари иш режалари мазмунида талабаларни маънавий-ахлокий жихатдан тарбиялашда Шарк мутафаккирлари ва алломаларининг илмий меросларидан фойдаланишга оид мультимедиали методик кулланмалардан фойдаланиш имкониятларини таъминлаш.

3. Шарк мутафаккирлари ва алломаларининг илмий меросларини урганишга бағишланган алоҳида укув фан киритилиши, бунинг учун янги дастур ишлаб чикилиши ва бу фанни педагогика таълим муассасаларида утилиши масаласини урганиб чиқиш.

Ўрта асрларда яшаб ижод қилган Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг илмий-маънавий мероси, жаҳон илм-фани, цивилизация ривожига қўшган бебаҳо ҳиссаси дунё олимлари ҳамда жаҳон ҳамжамияти томонидан ҳамиша юксак эътироф этилади.

Ибн Сино, Абу Райхон Беруний, Имом Бухорий, Имом Термизий, Имом Мотуридий, Абу Муин Насафий каби юзлаб алломаларимизни нафақат биз фахр билан тилга оламиз, балки халқаро жамоатчилик, хусусан, жаҳон илм-фан доиралари вакиллари ҳам юксак қадрлайди. Бугун биз ана шундай буюк аждодларимизга муносиб авлод бўлишни мақсад қилганмиз. Шу маънода, давлатимиз раҳбари ташаббуси билан ташкил этилган Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази, Имом Бухорий, Имом Термизий, Имом Мотуридий номидаги халқаро илмий-тадқиқот марказлари тараққиётнинг янги босқичига интилаётган халқимизнинг маънавий-маърифий баркамоллигини намоён қилиши билан бир қаторда, Учинчи Ренессанс даври пойдевори вазифасини бажарувчи илм-маърифат масканлари бўлиши, шубҳасиз. [6]

Қайд этиш керакки, аждодларимиз тарихдаги ҳар икки Ренессанс даврида жаҳоннинг энг илғор, илмий салоҳияти юқори халқлари қаторидан жой эгаллаган. Улар илм йўлида умрини сарфлаб, ўша даврда мавжуд барча фанлар бўйича етук олимлар бўлиб етишган.

Шунинг учун ҳам мамлакатимиздан етишиб чиққан алломаларнинг ҳаёти ва бой илмий-маънавий меросига қизиқиш ҳамisha халқаро жамоатчилик, хусусан, дунё олимларининг доимий диққат марказида бўлиб келган.

Адабиётлар руйхати:

1. Абу наср Форобий. Мукаммал таълим хақида рисола. - Т.: Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институти.
2. Тллашев Х.Х., Камолова Н.К. Урта аср комусий олимлари ва уларнинг маънавий -маърифий карашлари. - Т.: «Чулпон», 2004. - 19 бет.
3. Шарипов А. Абу Райхон Беруний. - Т.: Фан, 1999. - Б. - 114.
4. Кайковус. Кобуснома. Нашрга тайёрловчи С.Долимов. - Тошкент» Укитувчи», 2004. - 153 б.
5. Аликулов Х. Жалолиддин Давоний. - Тошкент: «Ўзбекистон», 1992. - 20 б.
6. 1 Атаева Н., Расулова Ф., Хасанов С. Умумий педагогика. - Т.: «Фан ва технология», 2011. - 430-бет.